

narod je nepogrešan“. 1852. god. u Francuskoj dadoše preko 8 miliona ljudi svoje glasove današnjem vladaru njenom i on postade carem. To je bila „narodna volja“. Ali neka se zapitaju one stotine hiljada što izgiboše na Krimu, u Alžiru, u Italiji i Meksiku; neka se zapitaju oni milioni očeva, braće, sestara, udovica i siročadi da li je to njihova volja bila da oni jadnici izginu za „slavu Francuske“; neka se zapita francuska sirotinja koja vuče milijarde dugova što ih donese francuska imperija da li je to njihova volja bila da plaćaju te dugove. Kakav bi bio odgovor? Neka resi sam čitalac. A oni dadoše svoj glas — sankcioniraše sve to: nesvesno. Iz imperije neophodno su isticale one posledice što ih spomenu. Narod ih nije predvideo, pa je dao glas za imperiju. On je pogrešio. Tek posle 20 godina teške patnje narod uvide da je pogrešio što je poverovao izvesnoj partaji i sad ustaje protiv nje. Zaista, nema veće nelogičnosti od ove: svaki je čovek pogrešiv; narod je skup ljudi, dakle: narod je nepogrešiv. To je javna protivnost.

Izričući da sankcija naroda za budi kakav zakon nije ništa drugo već vera naroda u izvesnu partiju da su mnjenja te partaje korisna po narod, mi hoćemo samo da kažemo da nikakav zakon ne može biti nad ljudskom kritikom. Prema tome, kad se govori o kakvoj partiji koja je na vladi nije dovoljno samo da se kaže da je ona izabrana „po volji naroda“, pa da je već jedino stoga korisna po narod. Naprotiv, narod je mogao popeti na vladu baš takvu partaju koja vodi narod u propast. Da se to uvidi treba oceniti šta ta partaja razume pod korišću narodnom; kako ona shvaća potrebe narodne i kakvim sredstvima hoće da ih podmiri; jednom reči, kakve ustanove državne ona propoveda narodu i stara se da ih ostvari. Ovo, dakle, nije ništa drugo već da se ocene načela koja je vladajuća partaja napisala na svojoj zastavi.

Stavljajući se na ovo zemljište, tj. govoreći samo o načelima izvesne partaje, mi time ujedno izbegavamo tu neprijatnost da kritikujemo moralna svojstva ličnosti što sastavljaju izvesnu partaju. Izbegavamo da ne udaramo na ličnosti. „Plemenite namere“, patriotske težnje, itd., sve podobne fraze ostavljamo na stranu jer su one same po sebi šuplje. Šta se hoće s patriotskim težnjama, koje su to plemenite namere — to je ono što je glavno, što sastavlja jezgro stvari. Voda na 80-k. i pri izvesnom pritisku vazduha mora da kipi; svako telo koje nije ničim poduprto ili ma kakvom fizičkom preponom zadržano, teži da padne k središtu zemlje. To su zakoni koji se večno povtoravaju u fizičkoj prirodi.